

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).169](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).169)

Цукур Ольга Григорівна

молодший науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-0886-0091
olga.tsukur@gmail.com

КОНСТРУКТИВНА ПОВЕДІНКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В НАДЗВИЧАЙНІЙ СИТУАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ВИБОРУ КРИТЕРІЇВ

Конструктивну поведінку особистості в надзвичайній ситуації представлено як діалектичну єдність об'єктивності її уявлень про навколишній світ і суб'єктивного самовизначення під час оцінки надзвичайних подій. Виокремлено підходи до вивчення конструктивної поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайній ситуації: як вибудовування основи для подальшої ефективної роботи; як налаштування на творче співробітництво; як досягнення домовленостей, результативності. Основним завданням дослідження було визначення психологічних критеріїв готовності учасників освітнього процесу до конструктивної поведінки в надзвичайних умовах. Своєрідність поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних умовах описано за параметрами: відмінності в суб'єктивному сприйнятті ситуації; індивідуального ставлення до процесу діяльності; самостійності в процесі професійної інтеракції; емоційної, смислової, особистісної контактності; умотивованості як обумовленості вчинку; цілеспрямованості як наявності поведінкової стратегії і тактики; діалогічної партиципації як способу досягнення спільної мети; ситуативності, проблемності, функціональності як засобів організації, ведення та інтерпретації процесу взаємодії. На основі аналізу теоретичних і практичних напрацювань визначено та описано критерії конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних обставинах: ефективність, адаптивність, гнучкість, активність, ініціативність, стійкість, критичність, рефлексивність. Пропоновані критерії можуть слугувати основою для подальшого дослідження психологічної готовності учасників освітнього процесу до конструктивних дій у надзвичайних ситуаціях. Зроблено висновок, що в надзвичайній ситуації дії особистості можуть мати різну спрямованість і різний ступінь ефективності щодо цілей спільної діяльності і самого учасника освітнього процесу, його особистісного зростання. Конструктивні дії спрямовані на подолання труднощів та пошук шляхів оптимізації зовнішніх і внутрішніх ресурсів задля збереження фізичного, психологічного здоров'я та соціального благополуччя всіх суб'єктів освітнього процесу. До кола питань, що є перспективними та актуальними для подальших досліджень, віднесено напрацювання оптимальних алгоритмів реагування учасників освітнього процесу в надзвичайній ситуації та розроблення відповідних методичних рекомендацій і соціально-психологічних технологій.

Ключові слова: конструктивність; конструктивна взаємодія; надзвичайні умови; учасники взаємодії; психологічна стійкість.

CONSTRUCTIVE BEHAVIOR OF THE EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS IN EMERGENCY SITUATION: THE PROBLEM OF CRITERIA CHOICE

Olga H. Tsukur

Junior Researcher,
Laboratory of Psychology of Politico-Legal Relationships,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

The constructive behavior of an individual in an emergency situation is presented as a dialectical unity of the objectivity of personal ideas about the world around and subjective self-determination in the assessment of emergencies. There are singled out the approaches to studying the constructive behavior of participants in the educational process in an emergency situation: as building a basis for further effective work; as a setting for creative collaboration; as reaching of agreements, effectiveness. The main task of the study was to determine the psychological criteria of readiness of educational process participants to constructive behavior in emergency conditions. The peculiarity of emergency behavior of educational process participants is described by the following parameters: differences in the subjective perception of the situation; individual attitude towards the process of activity; independence in the course of professional interaction; emotional, semantic, personal contact; motivation as a conditionality of the act; purposefulness as the presence of behavioral strategy and tactics; dialogic participation as a way to achieve a common goal; situationality, problematization, functionality as the means of organizing, conducting, and interpreting the process of interaction. Based on the analysis of theoretical and practical studies, the criteria for constructive behavior of participants in the educational process in emergency circumstances are defined and described: efficiency, adaptability, flexibility, activity, initiative, stability, critical thinking, reflexivity. The proposed criteria can serve as a basis for further study of the psychological readiness of the educational process participants to constructive action in emergencies. It is concluded that in an emergency, the actions of the individual may have different orientations and different degrees of effectiveness in relation to the goals of joint activities and the participant himself in the educational process, personal growth. Constructive actions are aimed at overcoming difficulties and finding ways to optimize external and internal resources to preserve the physical, psychological health, and social well-being of all subjects in the educational process. The range of issues that are promising and relevant for further research includes the development of optimal algorithms to respond to the educational process participants in emergencies and the development of appropriate methodical recommendations and socio-psychological technologies.

Keywords: constructiveness; constructive interaction; emergency conditions; participants of interaction; psychological stability.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається необхідністю вивчення психологічних феноменів, що супроводжують переживання суб'єктами надзвичайних ситуацій. Науково-теоретичне та соціальне значення дослідження пов'язане з необхідністю розроблення науково-практичних засад забезпечення психологічної готовності учасників освітнього процесу до дій у надзвичайних умовах. Передусім це стосується визначення критеріїв конструктивності поведінки таких суб'єктів, що дасть змогу вдосконалювати практики надання соціально-психологічної допомоги учасникам освітньої взаємодії в запобіганні негативним наслідкам стресогенних подій та їх подоланні.

Основною тенденцією розвитку соціальних процесів в умовах настання надзвичайних подій є трансформація традиційних форм та зв'язків і послідовне формування якісно нового типу організації та функціонування суспільства. З огляду на це особливо важливими для наукового розв'язання і соціальної практики стають такі питання:

- напрацювання оптимальних алгоритмів реагування індивідуальних та колективних суб'єктів (зокрема учасників освітнього процесу) у надзвичайній ситуації;
- проведення психологічних досліджень, спрямованих на вивчення дестабілізаційних факторів у різних сферах суспільної діяльності, зокрема й освітньої, в умовах надзвичайної ситуації;
- формування в учасників освітнього процесу готовності до здійснення конструктивних дій у надзвичайних умовах;
- розроблення методичних рекомендацій та упровадження в освітній процес відповідних соціально-психологічних технологій, що сприятимуть забезпеченню психологічної безпеки учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. Сучасна наука приділяє велику увагу питанням, пов'язаним із дослідженням соціальної поведінки особистості та її взаємодії з навколишнім світом. Специфічними формами такої взаємодії є спільна діяльність і спілкування. У комунікативному суспільстві важливими показниками конструктивної соціальної поведінки можуть бути її якісні характеристики. А з огляду на комунікативну природу психічного, згідно з якою всі психічні процеси та явища (як і сама особистість) є феноменом комунікації людини із соціальним світом, реакції, переживання та дії людини в разі виникнення певної життєвої ситуації (зокрема й надзвичайної) залежать від сформованих у неї суб'єктивних ставлень до таких подій та відповідних поведінкових стратегій.

На сьогодні більшість досліджень, що так чи так є дотичними до проблематики поведінки особистості в надзвичайних ситуаціях, зосереджені переважно на вивченні окремих аспектів її прояву. А це певним чином утруднює цілісне розуміння готовності особистості до ефективної взаємодії за надзвичайних умов. Крім того, стрімка зміна умов життя може впливати на спрямованість поведінки суб'єктів у соціальному просторі загалом.

Спроби концептуального осмислення готовності особистості до конструктивної поведінки бачимо в науковому доробку вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Г. Андреєвої (2004), М. Дьяченко (1985), Л. Кандиновича (2017), В. Латинова (1993), Р. Мертона (1992), В. Пономаренко (2017). Окремі аспекти, релевантні проблематиці конструктивності поведінки особистості в надзвичайних умовах, досліджували Н. Гусак (психосоціальна підтримки в умовах надзвичайних ситуацій), В. Чернобровкін (психологічні аспекти прийняття рішень у складних ситуаціях), Д. Ісаєв (соціальне походження емоційних стресів як інтегративної відповіді особистості на когнітивну оцінку стресогенної ситуації), С. Хобфолл (профілактика та корекція патогенних реакцій особистості на травматичні життєві події) та ін.

Водночас системних та цілісних підходів до вивчення конструктивної поведінки суб'єктів у надзвичайних ситуаціях, залучення освітян до профілактики, дій та подолання наслідків таких ситуацій практично не напрацьовано. Отже, комплексне психологічне дослідження проблематики вибору критеріїв конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних та небезпечних ситуаціях є актуальною науковою проблемою у світлі її концептуального, методологічного і практичного значення.

Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу соціально-психологічних підходів до вивчення конструктивної поведінки суб'єктів у надзвичайній ситуації та визначення психологічних критеріїв готовності учасників освітнього процесу до конструктивної поведінки в надзвичайних умовах.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до аналізу основних наукових підходів до визначення критеріїв конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайній ситуації, варто пояснити логіку виокремлення цієї проблематики з-поміж усієї сукупності в межах актуального наукового дискурсу. А для цього слід уточнити зміст понять “надзвичайна ситуація”, “надзвичайні умови”, “конструктивність”.

У Кодексі цивільного захисту України надзвичайна ситуація, у широкому сенсі, визначається як “порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом або іншою небезпечною подією, у тому числі епідемією, яке призвело (може призвести) до неможливості проживання населення на території чи об'єкті, ведення там господарської діяльності, загибелі людей та/або значних матеріальних втрат” (Кодекс..., 2020, ст. 2). Натомість поняття “надзвичайні умови” зазвичай вважають більш специфічним й інтерпретують як “виняткові, особливі, надзвичайні обставини, що загрожують життю і здоров'ю людей, мають вплив стрес-факторів, сприймаються та оцінюються як небезпечні, складні, безвихідні ситуації, унаслідок чого підвищують тривожність, емоційну напруженість, створюють психотравмуючий вплив на психіку людини” (Порядок психологічного забезпечення..., 2017, ст. 2). Як бачимо, зазначені вище поняття не є тотожними за своєю суттю. Але змістове наповнення одного з

них органічно доповнює змістову характеристику іншого, що дає нам підстави для аналізу конструктивності поведінки особистості як соціально та психологічно зумовленої категорії.

Сучасні науковці, прискіпливо досліджуючи доробок у галузі психології надзвичайних ситуацій, невпинно класифікують, типологізують, виокремлюють види таких ситуацій тощо. Інтерес, власне ж, до проблематики поведінки особистості в надзвичайних ситуаціях помічаємо переважно в наукових працях соціологів у контексті світових, державних, суспільних подій. Однак інтерпретація та підходи до визначення окремих понять самі по собі призводять до гострої дискусії в широких колах науковців. Наприклад, шерг авторів (зокрема навчальних посібників і методичних праць) серед дотичних понять виокремлюють: “напружені ситуації”; “загрозливі умови”; “складні ситуації”; “стресові ситуації”; “гострі події ситуації”; “нештатні умови”; “особливі умови” (Дьяченко, 1985; Смирнов, 2006; Крюкова, 2004; Чебыкина, 2014). У пропонованих підходах до означення надзвичайних ситуацій відображається специфіка та багатогранність таких подій.

У разі настання надзвичайної ситуації важко виокремити сферу життєдіяльності людини, якої б не торкнулися зміни. Яскравим прикладом може слугувати освітня галузь. Проблемні ситуації діяльності відрізняються появою нових завдань, які потребують свого вирішення в надзвичайних обставинах. Такі ситуації вимагають мобілізації пізнавальних здібностей учасників освітнього процесу і їхньої емоційної стійкості. Адже критичні (аварійні) ситуації пов’язані з помітно мінливими умовами, в яких відбувається діяльність. Виникає небезпека появи утруднень під час виконання завдань у результаті часткової чи повної перебудови взаємодії (Смирнов, 2006). Як ніколи актуалізується необхідність налагодження конструктивної взаємодії між усіма суб’єктами освітнього процесу: керівниками закладів, науково-педагогічними/педагогічними працівниками, учнями, студентами, фахівцями соціально-психологічної служби освітніх закладів, батьками або особами, які їх замінюють.

Взаємодія в освітній сфері характеризується переважно параметрами повторюваності й схожості і сприймається більшістю учасників як звична. У таких ситуаціях людина діє багато в чому на рівні автоматизму, а витрати психічних і фізичних сил залишаються на більш-менш однаковому рівні. Інша справа – надзвичайні ситуації. З огляду на їхню складність вони вимагають мобілізації додаткових психічних і фізичних ресурсів. Тим складніше перебудувати діяльність таким чином, щоб освітній процес залишався неперервним, доступним та ефективним. Адже поведінка людини в надзвичайних ситуаціях відрізняється від повсякденної (Крюкова, 2004).

У контексті вищезазначеного ми погоджуємося із зауваженням Н. Гусак (2017), що важка ситуація породжується переважно об’єктивними обставинами, але її складність значною мірою визначається суб’єктивною складовою. Близьким за змістом є і доробок відомих учених-психологів М. Дьяченка, Л. Кандиловича, В. Пономаренка. Науковці вказують на важливість суб’єктивного сприйняття надзвичайної (в їхньому тезаурусі – напруженої) ситуації: “напружена ситуація – це таке ускладнення умов діяльності, яке набуло для особистості особливого значення. Іншими словами, складні об’єктивні умови перетворюються на напружену ситуацію тоді, коли вони сприймаються, розуміються, оцінюються людьми як важкі, небезпечні тощо” (Дьяченко, 1985, с. 52). Крім того, будь-яка ситуація передбачає включеність у неї колективного або індивідуального суб’єктів (у нашому дослідженні це учасники освітнього процесу). Сказане безпосередньо стосується надзвичайної ситуації, в якій зміст об’єктивної діяльності об’єднується з потребами, мотивами, цілями, відносинами людини. Тож можна говорити про єдність об’єктивного і суб’єктивного. Об’єктивне – це ускладнені умови і процес діяльності; суб’єктивне – стан, настановлення, способи дій в обставинах, які різко чи докорінно змінилися. Спільне, що характеризує вплив надзвичайної ситуації на будь-яку сферу життєдіяльності людини, а зокрема і на освітню, – це постання досить складних для суб’єкта завдань, що потребують вирішення в нових умовах, та зміна психічного стану особистості (Чебыкина, 2014).

Тут доцільно детальніше розглянути певні характеристики надзвичайної ситуації загалом:

1. За своєю силою впливу така ситуація виходить за межі наявних, усвідомлених можливостей людини і потребує формування нових якостей (готовність до конструктивної поведінки) та/або залучення додаткових ресурсів.

2. Призводить до ускладнення умов діяльності, які суб'єктивно сприймаються, розуміються й оцінюються людиною як важкі, незрозумілі.

3. Людина стикається з перешкодами чи неможливістю реалізації своїх мотивів, прагнень, цінностей, інтересів.

4. Така ситуація викликає негативні функціональні стани, порушення психологічної регуляції діяльності і тим самим знижує ефективність і надійність діяльності.

5. Надзвичайна ситуація веде до появи стану психологічної та соціальної напруженості і вимагає максимальної мобілізації ресурсів з боку індивідуальних та колективних суб'єктів (Туриніна, 2017).

Ряд авторів виокремлює стан соціальної напруженості як окрему проблему дослідження в межах психології надзвичайних ситуацій. Так, Д. Шмонін (1999) вважає соціальну напруженість “незадоволеністю, що виникає в результаті великого розриву між рівнем очікувань змін у різних сферах суспільного життя та рівнем їх реалізації” (с. 6). О. Чернявська (2001) розуміє її як “особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), що перебуває в процесі вимушених змін, в основі якого лежить стійке почуття соціальної незадоволеності, що відбивається на стані суспільної свідомості і поведінки соціальних суб'єктів” (с. 9). А. Зайцев (1993) тим часом майже рядопокладає соціальну напруженість та власне надзвичайну ситуацію. Р. Мертон (1992) використовує поняття соціальної напруженості, хоч і в непрозорому вигляді, для аналізу умов та характерних особливостей виникнення і розгортання процесу соціальної аномії й показує, що вона є джерелом різних форм поведінки (як конструктивної, так і деструктивної) і має у своїй основі прийняття або неприйняття змін, що відбуваються в суспільстві. На соціальну напруженість як передумову настання надзвичайної ситуації вказують й інші науковці, зазначаючи, що на сьогодні є два принципово різних наукових підходи до тлумачення цього поняття. Перший – розглядає її як природну активну систему, що супроводжує будь-який природний процес та є основою досягнення суспільством поставлених цілей у надзвичайних умовах. Другий – як специфічний негативний стан соціуму, який виникає внаслідок несприятливих умов (Орбан-Лембрик, 2004). Ряд соціологів намагаються навіть вивести категорію напруженості за межі аналізу соціологічної науки, вважаючи напруженість індивідуальними станами, що не можуть бути застосовані для пояснення колективних дій. Тож поступово проглядається відмова від системного підходу до трактування напруженості на користь підкреслення її психологічних складових – тривожності, роздратованості, стресу тощо.

У другій половині ХХ ст. зріс інтерес як до теоретичного наукового доробку в галузі психології надзвичайних ситуацій, так і до різного роду емпіричних досліджень, що інтенсивно провадяться, до вивчення не лише поведінкових проявів (через взаємодію – діяльність та спілкування) колективних суб'єктів, а й індивідуальних. У фокусі уваги перебувають питання конструктивності та ефективності поведінки особистості в надзвичайних ситуаціях.

Попри вагомість напрацювань у царині дослідження поведінкових проявів особистості в надзвичайних ситуаціях деякі труднощі виникають, коли йдеться про аналіз поняття “конструктивна поведінка”. Сучасні наукові напрацювання з педагогіки, психології, соціології в більшості своїй зосереджуються на визначенні конструктивності поведінки через взаємодію суб'єктів під час діяльності та спілкування. Спроба розмежувати ці поняття привела нас до розуміння необхідності вивчення основних відмінностей цих понять, а також необхідності аналізу етимології слова “конструктивний”. “Конструктивний” походить від латинського *constructivus*, що означає “творчий”. У цьому розумінні поняття тлумачиться в трьох значеннях: як вибудовування основи для подальшої роботи; як налаштування на

творче співробітництво; як досягнення домовленостей, результативності (Яценко, 1999). Інше розуміння поняття ґрунтується на вивченні продуктивності, тобто такого, що може слугувати основою для вибудовування нового чи зміцнення вже наявного. М. Яценко під конструктивністю пропонує розуміти діловий, реалістичний підхід до пошуку шляхів і способів вирішення проблеми. На думку дослідника, конструктивною (раціональною, продуктивною) взаємодія стає тоді, коли вона цілеспрямовано вибудовується на основі співпраці учасників і являє собою спільну діяльність зацікавлених одна в одній особистостей; відображає їхнє прагнення до самовдосконалення, самоактуалізації, продуктивного розв'язання суперечностей; передбачає гнучкість настановлень і поглядів, бажання прийняти і зрозуміти неповторність особистості одне одного (Яценко, 2013). Так, А. Анцупов (2006) під конструктивною взаємодією розуміє вид соціальної взаємодії, що характеризується, з одного боку, продуктивністю і результативністю спільної діяльності, а з другого – емоційною задоволеністю процесом і результатом суб'єктів взаємодії. А от В. Латинов (1993) у своїх наукових пошуках зосереджується лише на об'єктивних характеристиках взаємодії, оминаючи суб'єктивне, особистісне значення ситуації для учасників такої взаємодії, що, на наш погляд, не враховує усіх змістових характеристик цього поняття. Досить часто на поняття “конструктивність” ми натрапляємо в роботах, присвячених характеристиці конфліктної поведінки людини, де конструктивність взаємодії постає як одна з можливих стратегій виходу з конфлікту (Анцупов, & Шипилов, 2007). Але, як показує практика, конструктивна поведінка актуалізується не тільки в конфліктних, а й у так званих важких життєвих ситуаціях. Досвід конструктивної взаємодії формується в реальних, різноманітних за змістом, формою і складом учасників ситуаціях взаємодії.

Вітчизняний та зарубіжний науковий доробок містить велику кількість класифікацій ситуацій життєдіяльності, у межах яких і формується той реальний досвід конструктивної поведінки, про який ішлося вище:

- за гостротою перебігу – кризові і катастрофічні ситуації (Є. Бабосов);
- за складністю – прості, важкі та екстремальні (А. Кочарян, А. Федотов);
- за напруженістю – нейтральні і конфліктні (В. Латинін);
- за масштабом – повсякденні і проблемні (А. Елої);
- за характером прояву – конфлікти, ситуації фізичної небезпеки та ситуації невідомості (К. Левін);
- за походженням – інформаційні, імовірнісні, ситуації когнітивної складності та поведінкові (О. Матюшкін);
- за принципом виникнення – вільно обрані та нав'язані ззовні (Р. Еммонс).

Узагальнюючи підходи до визначення класифікаційних ознак, видається можливим виділити два основних типи ситуацій: просту (повсякденну) – звичну для особистості, і надзвичайну (напружену, складну, екстремальну) – коли вимоги до особистості виходять за межі звичного (норми). Потенційно більш насиченими з погляду формування досвіду конструктивної поведінки є важкі ситуації, хоча з погляду вироблення сукупності умінь і навичок важливого значення набувають прості ситуації повсякденної взаємодії.

Чимало науковців зазначають, що актуальним предметом сучасних досліджень конструктивної поведінки мають стати її змістові характеристики, а отже, наявні знання про соціальну взаємодію та методологія її дослідження можуть лягти в основу вивчення засад конструктивності поведінки особистості. Також потрібно відмітити, що реалізацію цього завдання полегшують суміжні розробки:

- опис конструктивних життєвих сценаріїв у концепції транзактного аналізу (Е. Берн);
- концепція “конструктивного мислення” (Л. Рудіна);
- ефективні стратегії поведінки в практиці соціальної роботи (А. Пінкус і А. Мінахан);
- конструктивне вирішення педагогічних конфліктів (В. Пітюков);

- конструктивні і неконструктивні стратегії поведінки особистості в складній життєвій ситуації (О. Алексеева);
- ефективні стратегії прийняття рішень (К. Поппер).

Аналіз різних підходів та наукового бачення конструктивності дав змогу сформулювати певні загальні уявлення про конструктивну поведінку учасників освітнього процесу як особливого типу активності, що характеризується своїми, притаманними тільки їй принципами, стратегіями (способами) і тактиками (прийомами); як здатності особистості ефективно (у широкому сенсі цього слова) діяти в складних ситуаціях соціальної взаємодії. Крім власного уявлення про надзвичайну ситуацію кожного учасника освітнього процесу, в освітньому середовищі важливими є уявлення освітян як колективного суб'єкта. Адже від цього напряму залежить успішність організації навчального процесу.

Вибір того чи іншого типу поведінки в складній ситуації, як ми вже зазначали вище, залежить від багатьох факторів та умов. Теоретичне узагальнення проаналізованих досліджень з проблематики психології надзвичайних ситуацій дало змогу визначити критерії конструктивності поведінки учасників освітнього процесу в надзвичайних обставинах:

1. Ефективність (оптимізація власних ресурсів задля досягнення бажаного результату: розуміння спільної мети діяльності, спільності і єдності завдань, розуміння мотивів поведінки в різних ситуаціях, адекватність оцінок і самооцінок).
2. Адаптивність (здатність швидко пристосовуватися до змін у надзвичайних умовах).
3. Гнучкість (здатність швидко й адекватно реагувати на зміни, що виявляється в перебудові наявних способів вирішення завдань, у зміні способу реагування, що перестає бути ефективним, на оптимальний чи продуктивний).
4. Активність (участь у перетворювальних процесах, які відбуваються внаслідок надзвичайних подій).
5. Ініціативність (підтримка старих і налагодження нових зв'язків у надзвичайних умовах).
6. Стійкість (урівноваженість, опірність, що дає змогу протистояти життєвим труднощам; зберігати здоров'я й працездатність у надзвичайних ситуаціях).
7. Критичність (добирання інформації для перевірки власних гіпотез та побудови прогнозу розгортання подій, що підвищує як адаптивність особистості в соціумі, так і ефективність її діяльності в професійному та особистісному сенсі).
8. Рефлексивність (здатність до самоаналізу для досягнення бажаного результату, потреба в саморозвитку та самоактуалізації).

Отже, можна стверджувати, що надзвичайна ситуація характеризується наявністю складної "обстановки", активністю мотивів особистості, порушенням відповідності між вимогами діяльності і професійними можливостями людини. Дії можуть мати різну спрямованість і різний ступінь ефективності щодо цілей спільної діяльності і самого суб'єкта, його особистісного зростання. Конструктивні дії спрямовані на подолання труднощів та пошук шляхів оптимізації зовнішніх і внутрішніх ресурсів задля збереження фізичного, психологічного здоров'я та соціального благополуччя особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Можна констатувати, що в соціологічній та психолого-педагогічній літературі, незважаючи на наявність передумов для диференціації досліджуваної категорії – конструктивності поведінки, на сьогоднішній день немає точного визначення, що виражалось б у кількісних і якісних характеристиках означеного поняття. Проблема конструктивності розробляється в психології у контексті: вивчення ділової взаємодії, для аналізу проблем прийняття рішень; у межах концепції транзактного аналізу (наголошується, що людина, аналізуючи інформацію і прогнозуючи ймовірності, здобуває знання для ефективної взаємодії з навколишнім світом); ідей гуманістичної психології (людська природа від початку характеризується як позитивна, конструктивна); дослідження розмаїття поведінки людини у важкій життєвій ситуації

(конструктивні способи розв'язання надзвичайних ситуацій характеризуються досягненням мети з опорою на власні сили та здатністю особистості до прогностичних дій) тощо.

Теоретико-методологічний аналіз основних наукових підходів до вивчення конструктивної поведінки особистості дає підстави визначити її як усвідомлене, осмислене ставлення, де свідоме передбачає створення певного образу дійсності, а осмислене – позбавлене помилкових уявлень, наповнене достовірним знанням. Водночас конструктивність передбачає суб'єктивність як найбільш повне вираження інтересів і прагнень особистості. Тому можна говорити про діалектичну єдність об'єктивності уявлень про навколишній світ і суб'єктивного самовизначення, коли йдеться про оцінювання явищ і подій навколишнього світу.

Теоретично визначені критерії конструктивності поведінки учасників освітнього процесу на емпіричному етапі буде покладено в основу подальшого дослідження психологічної готовності учасників освітнього процесу до конструктивних дій у надзвичайних ситуаціях.

Список використаних джерел

- Анцупов, А. (2006) *Конфликтология в схемах и комментариях*. Санкт-Петербург: Питер.
- Анцупов, А., & Шипилов, А. (2007). *Конфликтология*. Санкт-Петербург: Питер.
- Гусак, Н. (Ред.) (2017). *Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс: посібник з проведення тренінгу*. Київ: Пульсари.
- Дьяченко, М. (Ред.). (1985). *Готовность к деятельности в напряженных ситуациях: психологический аспект*. Минск: Университетское.
- Зайцев, А. (1993). Социально-трудовой конфликт – это норма. *Социологические исследования*, 8, 21–26.
- Кодекс цивільного захисту України*. 5403-VI розд. I ст. 2. (2020). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
- Крюкова, Т. (2004). *Психология совладающего поведения*. Кострома: Авантитул.
- Латынов, В. (1993). Конфликт: протекание, способы разрешения, поведения конфликтующих сторон. *Иностранная психология*. Т. 1, № 2, 87–93.
- Мертон, Р. (1992). Социальная теория и социальная структура. *Социологические исследования*, 2, 118–124.
- Орбан-Лембрик, Л. (2004). *Соціальна психологія особистості і спілкування*. Київ: Либідь.
- Порядок психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій*. z1390-17 розд. I ст. 2. (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#n14>.
- Смирнов, В. (2006). *Педагогические условия формирования опыта конструктивного взаимодействия у курсантов военного вуза в трудных ситуациях жизнедеятельности*. (Дис. канд. пед. наук). Костромской государственной университет имени Н. А. Некрасова, Кострома. Взято из <http://www.dslib.net/teoria-vozpitanija/pedagogicheskie-uslovija>.
- Туриніна, О. (2017). *Психологія травмуючих ситуацій*. Київ: Персонал.
- Чебыкина, О. (2014). Немного о конструктивном взаимодействии. *Концепт: научно-методический электронный журнал*, 20, 296–300. Взято из <http://e-koncept.ru/2014/54319.htm>.
- Чернявська, О. (2001). *Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу)*. (Автореф. дис. канд. соціол. наук). Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків. Взято з <http://avtoreferat.net/content/view/7143/62>.
- Шмонин, Д. (1999). Методологические предпосылки оценки социальной напряженности в сфере социально-трудовых отношений. *Социология*, 3, 4–7.
- Яценко, Н. (2013). *Прикладне імітаційне моделювання як аналітична основа прийняття управлінських рішень*. Харків: Бізнес Інформ.
- Яценко, Н. (1999). *Толковый словарь обществоведческих терминов*. Санкт-Петербург: Лань.

- Antsupov, A. (2006). *Konfliktologiya v skhemakh i kommentariyakh* [Conflictology in diagrams and comments]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
- Antsupov, A., & Shipilov, A. (2007). *Konfliktologiya* [Conflictology]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
- Chebykina, O. (2014). Nemnogo o konstruktivnom vzaimodeystvii [A little about constructive interaction]. *Concept: Scientific-methodical electronic journal*, 20, 296–300. Retrieved from <http://e-koncept.ru/2014/54319.htm>. (in Russian)
- Cherniavska, O. (2001). *Mekhanizm vplyvu sotsialnykh zmin na sotsialnu napruzhenist v suchasni Ukraini (na prykladi mehapolisu)* [The mechanism of the impact of social change on social tensions in modern Ukraine (on the example of the metropolis)]. (Abstract of Ph.D. dissertation). Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina, Kharkiv. Retrieved from <http://avtoreferat.net/content/view/7143/62>. (in Ukrainian)
- Dyachenko, M. (Ed.). (1985). *Gotovnost k deyatelnosti v napryazhennykh situatsiyakh: psikhologicheskyy aspekt* [Readiness to act in stressful situations: psychological aspect]. Minsk: Universitetskoye. (in Russian)
- Husak, N. (Red.) (2017). *Psykhosotsialna pidtrymka v umovakh nadzvychnykh sytuatsii: pidkhid rezyliens: posibnyk z provedennia treninhu* [Psychosocial support in emergencies: a resilience approach: a training manual]. Kyiv: Pulsary. (in Ukrainian)
- Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy* [Code of Civil Protection of Ukraine]. 5403-VI rozd. I st. 2. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>. (in Ukrainian)
- Kriukova, T. (2004). *Psikhologiya sovladayushhego povedeniya* [Psychology of coping behavior]. Kostroma: Avantitul. (in Russian)
- Latynov, V. (1993). Konflikt: protekaniye, sposoby razresheniya, povedeniya konfliktuyushchikh storon [Conflict: course, methods of resolution, behavior of the conflicting parties]. *Inostrannaya psikhologiya* [Foreign psychology], 1(2), 87–93. (in Russian)
- Merton, R. (1992). Sotsialnaya teoriya i sotsialnaya struktura [Social theory and social structure]. *Sotsiologicheskoye issledovaniya* [Sociological research], 2, 118–124. (in Russian)
- Orban-Lembryk, L. (2004). *Sotsialna psikhologiya osobystosti i spilkuvannia* [Social psychology of personality and communication]. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)
- Poriadok psikhologichnoho zabezpechennia v Derzhavnii sluzhbi Ukrainy z nadzvychnykh sytuatsii* [The order of psychological support in the Civil Service of Ukraine for Emergencies]. z1390-17 rozd. I st. 2. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#n14>. (in Ukrainian)
- Shmonin, D. (1999). Metodologicheskiye predposylki otsenki sotsialnoy napryazhennosti v sfere sotsialno-trudovykh otnosheniy [Methodological prerequisites for assessing social tension in the field of social and labor relations]. *Sotsiologiya* [Sociology], 3, 4–7. (in Russian)
- Smirnov, V. (2006). *Pedagogicheskoye usloviya formirovaniya opyta konstruktivnogo vzaimodeystviya u kursantov voennogo vuza v trudnykh situatsiyakh zhiznedeyatelnosti* [Pedagogical conditions of formation of experience of constructive interaction at cadets of military high school in difficult situations of life]. (Ph. D. Thesis). Kostromskoy gosudarstvennyy universitet imeni N. A. Nekrasova, Kostroma. Retrieved from <http://www.dslib.net/teoria-vospitania/pedagogicheskie-uslovija>. (in Russian)
- Turykina, O. (2017). *Psikhologiya travmuiuchykh sytuatsii* [Psychology of traumatic situations]. Kyiv: Personal. (in Ukrainian)
- Yatsenko, N. (2013). *Prykladne imitatsiine modeliuvaniya yak analitychna osnova pryiniattia upravlynskykh rishen* [Applied simulation as an analytical basis for management decisions]. Kharkiv: Biznes Inform. (in Ukrainian)
- Yatsenko, N. (1999). *Tolkovyy slovar obshchestvovedcheskikh terminov* [Explanatory Dictionary of Social Science Terms]. St. Petersburg: Lan. (in Russian)
- Zaytsev, A. (1993). Sotsialno-trudovoy konflikt – eto norma [Social and labor conflict is the norm]. *Sotsiologicheskoye issledovaniya* [Sociological research], 8, 21–26. (in Russian)